

Opponensi vélemény Navracsics Judit „A kétnyelvű mentális lexikon és működése” című akadémiai doktori értekezéséről

Mielőtt elolvasok egy kéziratot, először mindig a tartalomjegyzéket és a bibliográfiát tanulmányozom át, mert annak rendezettsége vagy éppen rendetlensége sok mindent elárul. Ezt tettem most is. Nos, ami a tartalomjegyzéket illeti, katonás rendben sorakoznak a fejezetek, és csupán a 10. fejezettől fedezhetők fel apró elcsúszások (10.3, 10.4.6) és elírások (a 11.2-5 helyett 10.2-5 szerepel). A több mint 300 tételből álló, gazdag irodalomjegyzéket is túlnyomórészt rendben találtam, bár a magyar szerzők keresztneve hol teljes alakban, hol pedig csak a kezdőbetűjével szerepel (pl. Gósy Máriáé). Ezen kívül csak a könyvcímek nagy, illetve kis kezdőbetűjének váltakozásában fedeztem föl következtetlenségeket. Ha ilyen alapos az értekezés eleje és vége, nem lehet sok gond magával a szöveggel sem, gondoltam magamban – és jobbra nem is csalódtam.

A első három fejezetet élvezet volt olvasni. A bevezető fejezet a kérdéskör alapfogalmaival ismerteti meg az olvasót, lényegre törő, szikár mondatokban fogalmazva. Tekintettel arra, hogy a kétnyelvűség nem az én szakterületem, rengeteget tanultam az értekezésből – érdemes lenne azt egyetemi jegyzetként kiadni. Ám amikor a szerző megjegyzi, hogy „Ma már nincs olyan ország a világon, amely területén ne élne nyelvi kisebbségek...” (8. oldal), kissé meglepődtem, merthogy én azt képzeltem, hogy régen sem igen léteztek egynyelvű országok, hála az örökös népvándorlásnak.

A kétnyelvűség neurolingvisztikáját tárgyaló 2. fejezet 1. ábrája (8. oldal) látványos, még ha nem is jelzi a nagyagyat. Jó hír számomra, hogy a kétnyelvűek agyának „vér- és oxigénellátottsága nagyobb és [...] e]nnek köszönhetően csökken a dementia, az Alzheimer-kór esélye” (21. oldal). A szerző nem rejti véka alá, hogy a neurolingvisztikai kutatások eredményei, akárcsak más kutatásokéi, gyakran szögesen ellentmondanak egymásnak. Ebben az esetben viszont a nyelvtanár akkor jár el legbölcsebben, ha a saját feje után megy, és legfőbb kíváncsiságból vesz kézbe tudományos műveket. A fejezetet lezáró összefoglalás remekül sikerült, továbbá segíti az olvasót a *signposting* (átkötés?) alkalmazása is.

A 3. fejezet a kétnyelvűség pszicholingvisztikájával foglalkozik – terjedelméhez képest árnyaltan és világosan. Meggyőződésem, hogy minél bonyolultabb egy fogalom, annál egyszerűbben kell azt megmagyarázni a laikusok számára. A Weinreich-féle felosztás látványos (7.-9. ábra), noha úgy vélem, érdemes lett volna a szubordinatív kétnyelvűséget tovább szálazni, hiszen ez az iskolai nyelvtanítás feladata. Fönnakadtam viszont azon, hogy a szerző felváltva használja a *konceptuális*, illetve *fogalmi reprezentációt* terminust – az utóbbit kevésbé találom tudálékosnak, kivált ha a reprezentációt *megjelenítésnek* fordítanánk. Ellenben – nem lévén pszicholingvista – mindaddig nem értettem a gyakran használt *előfeszítés* (*priming*) jelentését, amíg nem fordultam tanácsért a Wikipédiához; hálából 500 forint erejéig adakoztam is az onlajn enciklopédia függetlenségének megőrzése érdekében.

A 3. fejezetnél maradva, érdekes az értekezés érdemi, divatosabban szólva, releváns kérdéseit feszegető kísérletekről olvasni (3.3.). Újfent leszűrtem tanulságként, hogy minden állítás cáfolható, és ez idő szerint semmilyen kérdésben nincs egyetértés a kutatók között (53-56. oldal). Ez persze természetes egy ilyen összetett témakör esetében; minden attól függ, teszem hozzá, ki melyik kutatói szekértáborba tartozik. A váratlanul előbukkanó 3.7. alfejezetben a továbbiakban kibontandó kísérletekről kapunk tömör összefoglalást. Különösen a 8. fejezetet várom nagy érdeklődéssel, mert az valamilyen oknál fogva kimaradt a felsorolásból.

A 4. fejezet címadó kérdésére, nevezetesen, hogy a konceptuális szint közös-e vagy elkülönült a kétnyelvűek táborában, Navracsics Judit színmegnevezéses teszt segítségével válaszol, mégpedig így: „[...] a konceptuális szint közös függetlenül attól, hogy az adott fogalmat nyelvileg hogyan manifesztáljuk.” (85. oldal). Nyílt, egyértelmű állásfoglalás, de már ezt megelőzően is szépen halad az általánosból a specifikus felé, és számos példával segíti az olvasót a fogalmak, terminusok dzsungelében való tájékozódásban. A libazöldre vonatkozó példa kapcsán (81. oldal) értékelem visszafogott humorát.

A szemantikai reprezentációval foglalkozó 5. fejezet érdeme, hogy az alapos szakirodalmi ismertetővel mintegy megágyaz az újabb kísérlet bemutatásának. Mindazonáltal ismét aláhúzom: jót tett volna a szövegnek, ha bizonyos kifejezések magyarul szerepelnek, és elkerülhető lett volna, hogy ilyen és ehhez hasonló mondatok csúfítsák az amúgy jó magyarsággal megírt szöveget: „A lexikai fogalmak multimodális mentális reprezentációk, amelyek az implicit memóriában tárolt vizuális, auditív, perceptuális és kinesztetikus információt foglalják magukban.” (88. oldal). (Ha már itt tartunk, a gyakran használt *diskusszió* nál kevés szót ellenszenvesebb.) A nyelvhasználatnál maradván, a kísérletekhez kapcsolódó instrukciókat a szerző következetesen magyarul közli, mint például a képmegnevezéses teszt esetében (91. oldal). Noha ezzel egyetértek, fölvetődik bennem: vajon nem befolyásolja a válaszadást, nem ráutaló-e az egy nyelvű utasítás?

Néhány apróság. Miért nincs a 101. oldalon lévő ábra megszámozva? Ugyanott, miért a *hare* alá van besorolva a *szürke gém*, és egyáltalán hogyan lesz egy mezei nyúlból szürke gém? Abból, hogy egyvalaki az *armchair*-ben *sofat*, illetve *couchot* lát, kissé elhamarkodott dolog a két nyelv közötti fogalmi különbségekre következtetni. Megjegyzem, a szerző másutt is hajlamos kis számú adatból – ha mégoly óvatosan is – következtetéseket levonni. A 14. ábráról (102. oldal) hiányzik a függőleges tengely megnevezése (0, 100, 200 stb.), így az értelmezhetetlen. Ugyanez vonatkozik a 105. oldalon lévő 15. ábrára is. Navracsics Judit ehhez kapcsolódóan azt állítja, hogy ha egy kép (például a templom/nap) alkalmas bizonyos asszociációk beindítására, akkor azok be is indulnak egyes válaszadók esetében. Minden bizonnyal, de mi köze ennek a kétnyelvűséghez, illetve a két nyelvben megmutatkozó különbségekhez?

Ami a 12. táblázatot illeti (104. oldal), nekem se függőlegesen, se vízszintesen nem jön ki a száz százalék, mint ahogy a részösszegek sem teszik ki az „összes”-t. Hasonló apróság, hogy a 94., illetve a 104. oldalon a kategória/osztály alá-fölérendeltségi viszonya fölcserélődik. Az 5. fejezetnél maradván, logikusabb lett volna, ha a szerző a kísérletek bemutatása előtt ismerteti a hipotéziseit, nem pedig utánuk (106. oldal). Egyébiránt több fejezetből hiányoznak a kutatási kérdések – a hipotézisek nem pótolhatják őket. Végül az 5.4 alfejezetben szívesen olvastam volna példákat arról, milyen asszociációkat keltettek a képek.

A 6. fejezet a kétnyelvű mentális lexikonról szól, és mint ilyen, ez volna az értekezés központi fejezete. A kutatási kérdések itt megtalálhatók (118. oldal), ellenben a vizsgálatok célja csak a sorok közé rejtve bukkan elő (112. oldal), melynek – véleményem szerint – a szakirodalmi áttekintés végén lenne a helye, itt is, másutt is. A lépések helyes sorrendje mindenütt ez lehetne: a vizsgálat célja → szakirodalmi áttekintés → kutatási kérdések → hipotézisek → a kutatási módszer bemutatása → adatgyűjtés → az adatok értékelése → a kutatási kérdések megválaszolása → következtetések levonása. Néhol kapkodom a fejem, voltaképpen hányan is vesznek részt egy-egy kísérletben. A szóasszociációs tesztben például hol 90 főről van szó (119. oldal), hol 39-ről (122. oldal), hol pedig 77-ről (130. oldal).

Talán ennél is fontosabb, hogy a szerző szinte fulladozik a sok kísérletben: kevesebb több lett volna. Úgy fest, hogy az évek során lebonyolított empirikus kísérleteinek mindegyikét bele akarta gyömöszölni az értekezésbe. Ebből következően gyakorta ismételteti magát (pl. 115-116., 150. oldal), a függelékek oldalszámát helytelenül tünteti föl (pl. 121. oldal), már amelyiket egyáltalán jelzi a szövegben, egy nemlétező 7.7.1 alfejezetre hivatkozik, időnként triviális megállapításokra ragadtatja magát (pl. 129. oldal). Elég az hozzá, ekkorra már mintha elfogyott volna az aprómunka elvégzéséhez szükséges türelme. Sokat segített volna az olvasónak (és gyaníthatóan a szerzőnek is), ha egyetlen táblázatba sűrítve megadja minden egyes kísérletének a legfőbb paramétereit, mert így világosabban kiderülhetett volna, milyen szálakon kötődnek azok egymáshoz.

Ha korábban az átkötésekért dicsértem a szerzőt, a 7 fejezetben hiányolom őket: a 7.1.2 esetében például nem világos, melyik felmérés eredményeit ismerteti. A 153. oldalon felsorolt szavak valamennyien hiponim/hiperonim-párok? Ha viszont jól értelmezem egy korábbi kijelentését (127. oldal), akkor Navracsics Judit legalább hét nyelven beszél a magyaron kívül – bámulatra méltó teljesítmény!

Mint jeleztem korábban, különös várakozással tekintettem a kétnyelvűek beszédprodukciójáról szóló 8. fejezet elé. A bevezetőben örömmre szolgált, hogy a szerző visszatért az egyetemi jegyzetbe illő, világos fogalmazáshoz. Miközben ismerteti a főbb terminológiákat, szerencsére nem vállalkozik egy újabb paradigma megalkotására. A fejezet nélkülözi az önálló kísérletet – szusszanásnyi pihenő a nagy rohangászás után. Ám azért is szükség volt erre a 17 oldalra, hogy a szerző előkészítse a 9. fejezetben terítékre kerülő, további kísérleteinek bemutatását.

A narratív képsorozattal kapcsolatban nem világos, hogy mindenkinek mind a négy képsorozatról kellett-e beszélnie (ld. a jelzetlen 3. függelék), vagy egy is elég volt. Azt sem egyértelmű, hogy a résztvevők kétnyelvűek voltak vagy egynyelvűek (177. oldal); amennyiben kétnyelvűek, melyik volt az első nyelvük? Ezen ismeretek híján nehéz értelmezni a kísérlet eredményeit. Itt is előfordulnak a szövegben triviális megállapítások, melyeket fölösleges kísérletekkel bizonyítani; példának okáért: „A kutatások során bebizonyosodott, hogy nem csak a kritikus periódus hat a memóriák aktivitására, hanem a nyelvnek való kitettség és a nyelv használatának gyakorisága is.” (182. oldal). Néhány fogalom tisztázásához érdemes lett volna Váradi Tamásnak az *achievement*, illetve *reduction/avoidance* stratégiákról szóló tanulmányára is utalni, amely annak idején nagy visszhangot keltett.¹ Szerkesztési bizonytalanságról tanúskodik, hogy az összefoglalás után (9.4), mintha mi sem történt volna, folytatódik a fejezet, tetejébe egy újabb kísérlet bemutatásával. Ugyanakkor nagy élvezettel szolgált az ehhez kapcsolódó bőséges példatár.

Az írott nyelvi percepcióval foglalkozó 10. fejezet kapcsán újfent felöltlik bennem a bőség zavara, az egymáshoz lazán kapcsolódó kísérletek áradata. Szinte valamennyi fejezet szakirodalmi ismertetőkkel nyit, és számos esetben ugyanazon szerzők ugyanazon megállapításai köszönnek vissza, mindenekelőtt két jogos kedvenc, Grosjean és Singleton. Szellemesek a lexikai döntéssel, a rímpárokkal és a szemantikai döntéssel kapcsolatos tesztek. Számomra is meglepő módon, „a legjobb teljesítményeket minden tesztben az L1 csoport érte el, akik magyar anyanyelvűek, és az angolt elsősorban szervezett kereteken belül, formális

¹ Váradi, T. (1983). Strategies of target language learner communication: Message adjustment. In: C. Faerch & G. Kasper (Eds.), *Strategies in interlanguage communication* (pp. 79-99). London: Longman.

úton tanulták meg” (214. oldal). Ezek szerint van értelme az okkal-joggal szidott iskolai nyelvoktatásunknak, amennyiben az a nyelvi tudatosság fejlesztésére törekszik. Ennek kapcsán fölvetődik, hogy a fonológiai és helyesírási tudatosság vajon fejleszthető-e, és ha igen, miként. A 230. oldalon a szerző fölveti, mely tényezők okozzák a két nyelv mondatainak feldolgozásbeli különbségeit: nyelvtipológiai vagy inkább a nyelvtudásbeli különbségek. Aligha kétséges, hogy az utóbbi a döntő tényező, de ugyan minek ezt bizonyítani? Mint ahogy annak bizonyításához sincs szükség kutatási apparátusra, hogy a második nyelvben gyöngébb a felismerési képesség.

Az egyéni kétnyelvűség és az identitás kérdéseit boncolgató 11. fejezet afféle kakukktójtás, melynek vajmi kevés köze van az értekezés fő témájához, a mentális lexikonhoz. Navracsics Juditnak föltehetőleg nem volt szíve egy ilyen jól megírt esszét kihagyni az értekezéséből. Ebben kifejti, hogy a kétnyelvűek „két világot ismernek” (251. oldal) – véleményem szerint sokkal többet; gondoljunk csak bele, hány világgal, kultúrával kerül kapcsolatba egy angolul tudó ember!

A zárófejezetben visszatér az értekezés első felében uralkodó rend: a szerző pontokba szedve, példás fegyelemmel válaszol az értekezésben fölített (néhol föl sem tett) kérdésekre. Ellenben nem helyeslem azt a 12. pontban tett állítást, miszerint „a magyar – bármilyen szláv nyelvi összetételű kétnyelvű egyének beszédtempója a leggyorsabb” (261. oldal), mert véleményem szerint nem szabad viszonylag csekély számú adatból ilyen sarkos következtetést levonni. Ugyanitt triviális az a megállapítás, hogy „Aki lassan beszél az egyik nyelven, annak lassúbb a beszédtempója a másik nyelven is.” (261. oldal).

Az értekezés utolsó mondata dodonainak hat: „[...] a kutatásoknak közvetlen és közvetett hatása is lehet” (263. oldal). Ugyan mire, teszem föl a kérdést. Talán az utolsó előtti bekezdésben megfogalmazott nyelvoktatásra utal a szerző. Kár, hogy nem fejti ezt ki bővebben – külön fejezetet érdemelt volna.

Összegzésképpen, Navracsics Judit széles körű szakmai olvasottság birtokában, empirikus kísérletekkel próbált válaszolni számos, a mentális lexikonra és annak működésére vonatkozó kérdésre. Ha van fő kifogásom az értekezéssel kapcsolatban, az a túlméretezettség és az abból fakadó rendszertelenség. Nem helyeslem azon törekvését sem, hogy néhol kézenfekvő tények bizonyítására vállalkozott. Mindazonáltal tény, hogy az értekezés számos kérdést új megvilágításba helyezett. Örömmel nyugtázom, hogy nem új fogalmi rendszer létrehozását tűzte ki célul: parttalan taxonómiai fejtegetések helyett az empíria világából nyert adatokból vont le következtetéseket. Az értekezés egyik legnagyobb erénye, hogy a szerző – sok kutatótársával ellentétben – világos stílusban, egyszerű mondatokban, az alanyt és az állítmányt következetesen egyeztetve tártá az opponens elé a kétnyelvűséggel és a mentális lexikkal kapcsolatos bonyolult kérdéskört. Sokat tanultam belőle.

A doktori értekezés tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, és javaslom a nyilvános védés kitűzését.

Budapest, 2015. február 18.

Dr. Medgyes Péter
a neveléstudomány doktora